

Piotr Paweł Obolewski

Dwory ziemiańskie na terenie parafii Białotarsk w latach 1918-1939

Studia Włocławskie 16, 354-369

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

KS. PIOTR PAWEŁ OBOLEWSKI

DWORY ZIEMIAŃSKIE NA TERENIE PARAFII BIAŁOTARSK W LATACH 1918–1939

Stan szlachecki w Polsce został ujęty w ramy prawne w konstytucji *Nihil novi* z 1505 roku i przetrwał w niemal niezmiennym kształcie do Konstytucji 3 Maja 1791 roku. Cieszył się on przywilejami, które posiadał niemal na wyłączność. Było to prawo posiadania ziemi, swobodny dostęp do godności kościelnych i państwowych, zakaz więzienia bez wyroku i przywileje podatkowe. Przywileje przysługiwały całej szlachcie i nie różnicowały jej wewnątrz.

W Polsce szlachta w porównaniu z innymi krajami Europy była bardzo liczna. Stanowiła niemal 7–9%, a na Mazowszu nawet 23–25% ludności. To, co charakterystyczne dla Polski, to bardzo znaczna liczba drobnej szlachty (tzw. szlachty zagrodowej), niewiele pod względem majątkowym różniącej się od chłopów¹. Ponieważ w Polsce nie obowiązywały zasady dziedziczenia szlacheckich dóbr, jak to było na przykład w Anglii czy Francji, dawne spore posiadłości dzielono z pokolenia na pokolenie na coraz mniejsze. Stąd szlachta zagrodowa gospodarowała na niewielkich kawałkach ziemi. O ile w Wielkopolsce trudno było znaleźć w XIX i XX wieku majątki ziemskie mniejsze niż 300 hektarów, to na Mazowszu własność ziemską po kilkadziesiąt, sto lub dwieście hektarów była regułą. Stąd też komuniści po II wojnie światowej, chcąc wyeliminować własność ziemską na podstawie reformy rolnej, w Wielkopolsce objęli nią majątki powyżej 100 hektarów, a w pozostałej części Polski powyżej 50 hektarów. Tradycyjna własność i grupa społeczna szlachecka została zlikwidowana w sposób najbardziej bezwzględny: przez wywłaszczenie, a często także fizyczną likwidację.

KS. PIOTR PAWEŁ OBOLEWSKI – mgr teologii, doktorant, proboszcz parafii Białotarsk w diecezji wrocławskiej.

¹ W. Smoleński, *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908, s. 48.

To, co wyróżniało szlachtę od chłopów, to dwory szlacheckie. Dwory ziemiańskie przez wieki tworzyły i w najtrudniejszych czasach pielęgnowały wartości, z którymi Polacy się utożsamiają. Dwory to nie tylko jeden z rodzajów domów mieszkalnych. To nie tylko architektura zakorzeniona w tradycji polskiej. To przede wszystkim zjawiska historyczne i kulturowe. To skarbnica wartości, na których wychowali się wspaniali Polacy. Ci, którzy walczyli w powstaniach: listopadowym, styczniowym, warszawskim. Dwory to ostoja walki z okupantami polskich ziem. Dwory to ostoja pracy organicznej i osnowa gospodarki przez wieki. Dwory to tradycje swoistego obyczaju życia rodzinnego i towarzyskiego. Architektura dworów jest szczególnie charakterystyczna dla terenów Polski, a wnętrza i pamiętki, które zostały po dziadach szlachcicach i ziemianach, wyróżniają nas wśród Europejczyków.

Dwór szlachecki to wiejski budynek mieszkalny dla szlachty, czyli właścicieli ziemskich. Szlachta wywodziła się z rycerstwa, które za zasługi otrzymywało od króla ziemię. Rycerze, a potem szlachta, budowali swoje siedziby tak, by one świadczyły o ich statusie społecznym. Na ogół były okazałe i wyróżniały się w całej okolicy. Dlatego dwory były budowane na podmurówkach, najczęściej kamiennych. Bardzo często budowane na wzgórzach w otoczeniu drzew. Były one znacznie większe od zwykłych chłopskich chat i posiadały większą liczbę pomieszczeń.

Typowy dwór szlachecki zbudowany był na planie prostokąta, z centralnym, znajdującym się pośrodku wejściem. Podobnie budowano wiejskie chaty. Ale dwór od chaty wiejskiej odróżniało ozdobne wejście. Był to najczęściej zadaszony ganek, oparty na słupach. Często w rogach budynku były alkierze, czworoboczne narożniki, wystające z bryły budynku. Miały one nawiązywać do czasów rycerskich.

Dwory budowane były z drewna, na podmurówce z cegły lub kamienia. Drewniane ściany stawiane były z belek, układanych jedna na drugiej. Poryte były dachem drewnianym lub z dachówki, w zależności od zamożności właściciela. Typowy dwór miał co najmniej kilka pokoi – salon, pokój gościnny, pokój pana, pokój pani i pokój dziecięcy. Była też kuchnia, spiżarnia, pomieszczenia dla służby i bardzo często kaplica. Podłogi w dworze były drewniane, w oknach szkło oprawione w ołów lub drewniane ramy. Z tyłu budynku znajdował się zwykle ogród.

W parafii Białotarsk w dwudziestoleciu międzywojennym znajdowało się kilka dworów. Do dnia dzisiejszego pozostały dwa dwory: w Piotrowie (dziś Józefków) i w Nowej Zawadzie (dawniej Zawada Górna).

Czarne

Wieś położona w gminie Baruchowo², w powiecie włocławskim, w województwie kujawsko-pomorskim.

Na przełomie XIII i XIV wieku Czarne leżało w granicach kasztelanii brzesko-kujawskiej, a następnie od 1314 r. w granicach kasztelanii kowalskiej. Do czasów rozbiorów teren wsi Czarne wchodził w skład powiatu kowalskiego i województwa brzesko-kujawskiego. Po drugim rozbiorze Polski w 1793 r., Czarne wraz z powiatem kowalskim weszło w skład utworzonej prowincji Prusy Południowe, w departamencie piotrkowskim, a po trzecim rozbiorze w departamencie poznańskim. W czasach Księstwa Warszawskiego (1807–1815) wraz z powiatem kowalskim znalazło się w departamencie bydgoskim. Po utworzeniu Królestwa Polskiego w 1815 r. znalazło się w składzie obwodu kujawskiego w województwie mazowieckim. W 1867 r. Czarne należało do guberni warszawskiej, w powiecie włocławskim. Do 1914 r. przynależność administracyjna Czarne nie uległa zmianie. W latach 1918–1938 Czarne należało do gminy Baruchowo w powiecie włocławskim i w województwie warszawskim. Od 1 kwietnia 1938 r. wieś wraz z powiatem włocławskim znalazła się w województwie pomorskim. W czasie II wojny światowej Czarne leżało na terenach wcielonych do Rzeszy Niemieckiej i należało do powiatu włocławskiego, rejencji inowrocławskiej.

Po wojnie Czarne wraz z powiatem włocławskim znalazło się ponownie w województwie pomorskim. W latach 1954–1972 w ramach reformy podziału administracyjnego terenów wiejskich wieś stała się ośrodkiem gromady. W 1972 r. po reaktywowaniu gmin, Czarne znalazło się w składzie gminy Kowal, a w 1975 r. w nowo utworzonym województwie włocławskim. W 1984 r., po reaktywowaniu gminy Baruchowo, Czarne znalazło się w jej granicach. Od 1 stycznia 1999 r. w wyniku reformy administracyjnej kraju Czarne znalazło się w powiecie włocławskim, w województwie kujawsko-pomorskim³.

Jeśli chodzi o przynależność kościelną, to Czarne zawsze należało do parafii w Białotarsku, o której źródła wspominają już w 1249 r. Obecnie wieś należy do utworzonej w 1972 r. parafii w Skrzyńkach.

---

² *Katalog miejscowości województwa kujawsko-pomorskiego*, Bydgoszcz 1999, s. 19.

³ *Skorowidz Królestwa Polskiego, czyli spis alfabetyczny miast, wsi, folwarków, kolonii i wszystkich nomenklatur w guberniach Królestwa Polskiego*, wyd. I. Zinberg, t. 2, Warszawa 1877, s. nlb.; M. Borucki, *Ziemia kujawska*, Włocławek 1882, s. 158, 191–192; T. Nowak, *Zarys dziejów powiatu kowalskiego do końca XVIII wieku*, w: *Siedziby obronno-rezydencjonalne w powiecie kowalskim na Kujawach w XIII–XVIII wieku*, Łódź 1991, s. 19–25.

W wykazach poborowych z 1489 r. oraz z lat 1560–1582 i 1789 r. wieś Czarne nie była notowana⁴. Stąd wniosek, że wtedy jeszcze nie istniała. W pierwszej połowie XIX w. Czarne wchodziło w skład klucza z ośrodkiem w Więslawicach, należącego do Kretkowskich. Po 1830 r. Czarne znajdowało się w zespole dóbr baruchowskich Leona Zygmunta Kretkowskiego⁵. W 1844 r. Leon Kretkowski podarował dobra baruchowskie swojemu synowi Emilianowi. Po śmierci ojca (6 VIII 1857) Emilian dokupił Lubaty, Okna, Skrzynki i Urszulin⁶. Zapewne w tym czasie powstało Czarne.

Pod koniec XIX w. poprzez małżeństwo Bronisławy Kretkowskiej z Zygmuntem Mirosławskim Czarne stało się własnością Mirosławskich. W ich posiadaniu pozostało do 1945 r. Zygmunt i Bronisława z Kretkowskich mieli czterech synów. Dwaj starsi odziedziczyli Kościelną Wieś na Kujawach oraz Kamionacz w Kaliskiem. Dwaj młodsi, bliźniacy Bronisław Marian i Zygmunt Jan odziedziczyli dobra w Czarnem. Bracia Bronisław i Zygmunt samodzielnie zaczęli gospodarować w Czarnem na początku XX w. Wówczas został wzniesiony istniejący do dziś dwór. W 1921 r. dokonana została rozbudowa dworu⁷.

Bronisław Mirosławski zmarł 8 IV 1936 r. i pochowany został na cmentarzu w Białotarsku⁸. Zygmunt Mirosławski po wybuchu II wojny światowej został wysiedlony przez władze niemieckie do Generalnego Gubernatorstwa i przebywał w Warszawie⁹. Po wojnie dobra ziemskie Czarne zostały rozparcelowane.

Zachowany do dziś dwór w Czarnem powstał około 1870 r. Rozbudowany został dwukrotnie – najpierw pod koniec XIX w., a potem w latach 1920–1922¹⁰.

Najstarsza część dworu to parterowy, niepodpiwniczony segment, założony na rzucie prostokąta. Budynek ten został wybudowany przez Emiliana Kretkowskiego, rezydującego w Zakrzewie. Nie była to więc główna siedziba właściciela majątku, bo do 1864 r. Czarne wchodziło

---

⁴ M. Borucki, *Ziemia kujawska*, dz. cyt., s. 158–159.

⁵ T. Sławiński, *Kretkowscy i ich dzieje od połowy XIV wieku*, Włocławek – Warszawa 2007, s. 451.

⁶ Tamże, s. 458.

⁷ *Katalog zabytków sztuki w Polsce* (KZSP), t. 11, z. 18 (tekst), Warszawa 1988, s. 126.

⁸ Z płyty nagrobnej na cmentarzu parafialnym w Białotarsku.

⁹ P.P. Obolewski, *Zarys dziejów parafii i kościoła w Białotarsku*, „Studia Włocławskie”, 15(2013), s. 165.

¹⁰ *Zabytki architektury i budownictwa w Polsce*, red. H. Krzyżanowska, t. 46: *Województwo włocławskie*, red. M. Róziewicz, Warszawa 1993, s. 9.

w skład dóbr zakrzewskich, a od końca XIX w. należało do dóbr z ośrodkiem w Baruchowie. Dwór wystawiony jako drewniany na ceglanej podmurówce. Bryłę najstarszego segmentu wieńczy dwuspadowy dach, kryty najpierw gontami, a obecnie papą.

W końcu XIX w. Bronisław i Zygmunt Mirosławscy rozbudowali dwór w Czarnem, dostawiając od południa przybudówkę, która mieściła kuchnię i pokój mieszkalny służby kuchennej. Potrzeba ta wyniknęła z faktu, że dwór stał się jedną z siedzib mieszkalnych właścicieli majątku. Najnowsze skrzydło dworu dostawione zostało od zachodu do najstarszego segmentu w latach 1920–1922 przez Bronisława i Zygmunta Mirosławskich. W najnowszej części skupiono główne wnętrza mieszkalne o charakterze reprezentacyjnym. Dwór w Czarnem wraz z pozostałościami parku przydworskiego są jedynymi pozostałościami założenia rezydencjonalnego w Czarnem związanego z Kretkowskimi i Mirosławskimi, w krótkiej, bo liczącej tylko 140 lat historii.

Dziankowo

Pierwsze wzmianki dotyczące Dziankowa pochodzą z 1385 r. Wymieniane jest jako miejscowość znajdująca się w powiecie kowalskim¹¹.

W 1489 r. majątek Dziankowo jest podzielony na Dzbankowo Minor należące do Sokołowskich i obejmujące 4 łany osiadłe z dwoma karczmami oraz Dzbankowo Maior, które obejmowało 5 łanów osiadłych posesorów, którzy płacili 16 groszy, poza tym jeden łan pusty, 1 karczmę i 2 folwarki¹².

O Dziankowskich h. Sokola z Dziankowa wzmianki istnieją już od końca XIV w.¹³ W 1399 r. wymieniany jest Świętosław świadczący w Łędzie, w 1384 r. Szymon kanonik włocławski, w 1434 r. Stogniew i Jan z rodu Sokolów, w 1557 r. Bartłomiej, w 1631 r. Seweryn, w 1612 r. Wojciech syn Jana, w 1622 r. Florian i Tomasz – synowie Wawrzyńca, Antoni burgrabia gostyński 1759–1775 i jego syn Edward¹⁴.

Z rozpraw, jakie toczyły się przed sądem ziemskim brzeskim, wynika, że na początku XV w. Dziankowo i połowę Bogusławic zakupił Niemierza z Mszczonego, chorąży mniejszy dobrzyński od swojej bratowej Małgorzaty z Niszczew. Potem jako właściciele występują synowie Niemierzy:

---

¹¹ J. Senkowski, *Lustracja poradlnego i rejestr łanów województw brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego*, w: *Teki archiwalne*, t. 7, Warszawa 1961, s. 121.

¹² Tamże.

¹³ A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 5, Warszawa 1906, s. 161–162.

¹⁴ Tamże; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 2, Warszawa 1906, s. 329.

Jan – sędzia dobrzyński i Piotr – kasztelan dobrzyński. W XVI wieku jako dziedziców Działkowa wymienia się Moszczyńskich h. Naęcz¹⁵.

Posesorami Działkówka (nazywanego często Działkowem) była rodzina Szreńskich h. Dołęga. Z nimi w latach dwudziestych XV w. toczył spór o Działkowo Stanisław, syn wojewody płockiego Stanisława Grada, który był właścicielem pobliskiego Sokołowa, leżącego w powiecie gostyńskim. W 1476 r. właścicielem Działkowa był syn Stanisława – Mikołaj. Po śmierci Stanisława i jego starszych synów, Działkowo odziedziczył najmłodszy syn Feliks. W 1526 r. Feliks Sokołowski zapisał swej żonie sumy posagowe w wysokości 3000 florenów na połowie Sokołowa, Działkowa i Zakrzewa¹⁶. Następnie właścicielami Działkowa byli Tomasz i Elżbieta Patrowscy, a od 1572 r. ich syn Jakub¹⁷.

W 1634 r. Działkowo obejmowało 8 dymów. W 1662 r. dodatkowo wymieniany jest młyn¹⁸. W 1674 r. wieś obejmowała 4 działki zagrodowe, 8 szlachty zagrodowej, 19 ludności plebejskiej i opuszczony młyn. W 1775 r. Działkowo liczyło 18 dymów. W 1779 r. wymieniany jest jeszcze młyn Kępka. Wtedy mieszkało tu 58 osób¹⁹.

Według źródeł w XVI–XVII w. Działkowscy h. Sokola byli także współwłaścicielami Beszyna razem z Bilińskimi²⁰. Również w 1789 r. jako właściciele Działkowa są wymieniani Działkowscy.

Pod koniec XVIII wieku dobra ziemskie Działkowo podzielono na trzy części: Działkowo A, B, C²¹. W 1803 r. dobra Działkowo A z przyległościami: Wąwał, Wola Działkowska, dezerta [opuszczona] Wólka i Leszczanki nabyli od Ksawerego Zaborowskiego Mikołaj i Antonina Górscy za 130 złp²².

Po śmierci żony Antoniny Górskiej w 1823 r. Mikołaj Górski rozdzielił majątek pomiędzy dzieci na podstawie aktów notarialnych spisanych 3 maja 1923 r. przed notariuszem Bartłojem Mościckim z Kowala. I tak córka

---

¹⁵ T. Nowak, *Zarys dziejów powiatu kowalskiego...*, poz. cyt., s. 46.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ R. Guldón, Z. Guldón, *Materiały do osadnictwa powiatu kowalskiego w XVI–XVII w.*, „Zapiski Kujawsko-Dobrzyńskie”, [3](1980), s. 285.

¹⁹ Tamże.

²⁰ T. Nowak, *Zarys dziejów powiatu kowalskiego...*, poz. cyt., s. 45.

²¹ Archiwum Państwowe w Toruniu Oddział we Włocławku (APWł), Księga wieczysta „Dobra ziemskie Działków lit. A, B, C z przyległościami z lat 1820–1946”, t. 1, s. 5.

²² Tamże.

Franciszka z Górskich Zielińska otrzymała Działkowo A i B, na których ciążył dług 30 tys. złp, druga córka Scholastyka Majewska otrzymała Wąwał i Leszczanki, natomiast syn Jan Wolę Działkowską z dezertą Wólka²³.

W 1928 roku Franciszka Zielińska sprzedała Działkowo A i B za sumę 48 tys. złp Walentemu Topolskiemu, zobowiązując go jednocześnie do spłaty długu. Topolski nie dotrzymał warunków umowy i dlatego w 1930 r. Franciszka Zielińska wystąpiła przeciw niemu do Trybunału Cywilnego Województwa Mazowieckiego. W 1834 r. doszło do spisania porozumienia pomiędzy Franciszką Zielińską a Walentym Topolskim, który zobowiązał się do dotrzymania warunków wcześniej zawartej umowy.

Po śmierci Walentego Topolskiego w 1840 r. majątek odziedziczyła jego żona Tekla Topolska z d. Szatkowska²⁴. Wraz ze spadkiem przejęła również zobowiązania męża wobec poprzedniej właścicielki. Nie mogła jednak sprostać wymaganiom i stąd w 1843 r. majątek został wystawiony na przymusową sprzedaż. Majątek nabył Artur Trezer za sumę 9050 rubli sr., by za rok sprzedać je za 100 tys. złp Józefowi Emanuelowi Dąbskiemu i jego żonie Ewie z Ossowskich²⁵. W 1856 r. Dąbscy sprzedali Działkowo A i B Mikołajowi Gajewskiemu, dzierżawcy dóbr Kuchary w okręgu łęczyckim. Rok później Gajewski nabył Działkowo lit. C.

W 1857 r. Mikołaj Gajewski sprzedał Działkowo A, B, C Klemensowi Ruszkowskiemu za 34 875 rubli sr.²⁶

Po śmierci Klemensa Ruszkowskiego w 1916 r. majątek odziedziczyły jego dzieci ze związku małżeńskiego z Józefą Kwiatkowską: Feliks i Jadwiga z Ruszkowskich Bocheńska. W 1923 r. Jadwiga sprzedała swoją część bratu Feliksowi za 15 milionów marek.

W 1935 r. zmarł Feliks Ruszkowski. Do spadku zgłosiła się żona Anna z Czyżewskich Ruszkowska i dzieci: syn Ryszard Ruszkowski i córka Teresa Jadwiga Ruszkowska. Postępowanie spadkowe trwało do wybuchu II wojny światowej. Po wojnie majątek został rozparcelowany.

Piotrów

Na temat dworu w Piotrowie (obecnie Józefków) zachowało się niewiele wiadomości. Sam dwór to pozostałość parterowego, nakrytego

---

²³ Tamże, s. 6.

²⁴ Tamże, s. 10.

²⁵ Tamże, s. 11.

²⁶ Tamże, t. 2, s. 166–169.

dwuspadowym dachem budynku²⁷. Wejście poprzedzone murowaną sionką o półkoliście zamkniętych okienkach. Pierwotnie z obu stron znajdowały się piętrowe skrzydła nakryte również dwuspadowym dachem. Do dziś zachowało się tylko jedno skrzydło. Dwór wzniesiony został prawdopodobnie przed połową XIX wieku i potem pod koniec stulecia został rozbudowany dla rodziny Higersbergerów o boczne, piętrowe skrzydła.

W końcu XVIII wieku i pierwszych latach XIX wieku Piotrów należał do rodziny Górskich, w tym do Karola Górskiego, szambelana króla Stanisława Augusta Poniatowskiego²⁸. W połowie XIX wieku Piotrów należał do rodu Byszewskich, a następnie od lat siedemdziesiątych XIX wieku aż do II wojny światowej do Higersbergerów.

Nie wiadomo, w jaki sposób niemiecka arystokratyczna rodzina Higersbergerów znalazła się w Polsce. Można przypuszczać, że pierwsi Higersbergerowie pojawili się w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku, kiedy to królowie Saksonii August II Mocny i August III, którzy byli jednocześnie królami Polski w latach 1699–1763, sprowadzali do naszego kraju dworzan, urzędników, duchownych, nadając im na własność królewszczyzny. Na takiej zasadzie mogła się znaleźć w naszym kraju rodzina Higersbergerów. Zarówno w *Herbarzu szlachty polskiej* Uruskiego²⁹ jak i *Herbarzu Bonieckiego*³⁰ jako pierwszy wymieniany jest Andrzej Higersberger, chorąży wojsk koronnych, dziedzic dóbr Ożochówka w województwie braclawskim. Andrzej Higersberger miał syna Augustyna (1777–1854), dziedzica dóbr Bieniewo w powiecie płońskim. Augustyn poślubił Kazimierę Masłowską, z którą miał troje dzieci: córkę Kazimierę i dwóch synów, Józefa i Feliksa.

Józef Kalasanty Augustyn (ur. 1817) był właścicielem majątku Trzytatków koło Grójca, urzędnikiem w Komisji Skarbu, a także wiceprezesem Banku Polskiego. Jego syn Józef był prawnikiem, ministrem sprawiedliwości i pierwszym prezesem Najwyższej Izby Kontroli w latach 1919–1921³¹. Natomiast Feliks (ur. 1820) był właścicielem dóbr w powiecie gostyńskim: Skrzan, które nabył od Władysława Orsettiego w 1856 r.³², Rataj

---

²⁷ M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace wiejskie na Mazowszu*, Poznań 2009, s. 306.

²⁸ Tamże.

²⁹ S. Uruski, *Rodzina*, dz. cyt., t. 5, Warszawa 1908, s. 141.

³⁰ A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 7, Warszawa 1904, s. 277.

³¹ J. Koźuchowski, *Higersberger Józef*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 9, Wrocław, 1960–1961, s. 510–511.

³² KZSP, t. 10, z. 3, Warszawa 1975, s. 30.

i Piotrowa³³, a także Chocenia w powiecie włocławskim i Głębokiego k. Kłodawy. Żonaty z Anielą Pruszkowską, miał z nią synów: Stefana, Tomasza, Romana, Aleksandra, Stanisława i córkę Marię.

Po śmierci Feliksa Higersbergera w 1888 r. każdy z jego synów otrzymał część majątku należącego do ojca. Syn Tomasz został dziedzicem Skrzan; Stefan dziedzicem Piotrowa; Roman – Rataj; Aleksander – Chocenia. Po śmierci Stefana spadkobiercą Piotrowa został jego syn Jan.

Pod koniec lat dwudziestych XX wieku właścicielem majątku był Stefan Higersberger³⁴. Po wybuchu II wojny światowej rodzina Higersbergerów odrzuciła propozycję przyjęcia obywatelstwa niemieckiego³⁵. Cały czas czuli się Polakami. Stefan Higersberger został ranny w wojnie 1920 r. później walczył i zginął w powstaniu warszawskim. Józef Stefan służył w 2 i 9 pułku ułanów i za męstwo w walkach 1920 roku został odznaczony Krzyżem Walecznych. Zbigniew walczył w kampanii wrześniowej 1939 r., zginął w obronie Londynu w 1940 r. Jan, jako młody chłopak rozbrajał Niemców w czasie I wojny światowej, a potem gospodarował w Piotrowie koło Białotarska; brat jego Józef Stefan był właścicielem majątku Rataje. I Jan, i Józef Stefan w czasie II wojny działali w Armii Krajowej³⁶.

Zawada

Nowa Zawada to wieś w gminie Baruchowo, w powiecie włocławskim, w województwie kujawsko-pomorskim³⁷.

Tereny obecnej wsi Nowa Zawada na przełomie XIII i XIV w. znajdowały się w granicach kasztelanii brzesko-kujawskiej, a następnie od 1314 r. w kasztelanii kowalskiej³⁸. Do końca okresu przedrozbiorowego Zawada wchodziła w skład powiatu kowalskiego oraz województwa brzesko-kujawskiego³⁹. Po drugim rozbiórce Polski Zawada znalazła się w nowo utworzonej prowincji Prusy Południowe. W okresie Księstwa Warszawskiego wraz z powiatem kowalskim została włączona do de-

---

³³ Tamże, s. 29.

³⁴ M. Libicki, P. Libicki, *Dwory i pałace...*, dz. cyt., s. 306.

³⁵ B. Konarska-Pabibiak, *Feliks Stefan Higersberger – bohater wojny polsko-bolszewickiej 1920 r.*, „Rocznik Gostyniński”, 2(2008), s. 224.

³⁶ Tamże.

³⁷ *Katalog miejscowości województwa kujawsko-pomorskiego*, dz. cyt., s. 64.

³⁸ Z. Guldon, J. Powierski, *Podziały administracyjne Kujaw i ziemi dobrzyńskiej w XIII–XIV wieku*, Warszawa – Poznań 1974, s. 118.

³⁹ T. Nowak, *Zarys dziejów powiatu kowalskiego...*, poz. cyt., s. 19–25.

partamentu bydgoskiego. Po utworzeniu Królestwa Polskiego w 1815 r. Zawada znalazła się w obwodzie kujawskim, którego ośrodkiem był Włocławek, i w województwie mazowieckim. W 1864 r. wieś wchodziła w skład gminy Baruchowo. W latach 1918–1938 wyodrębnione zostały dwie wsie: Zawada Dolna i Zawada Górna. Od 1 IV 1938 r. wieś znajdowała się w powiecie włocławskim i województwie pomorskim.

Pod względem przynależności kościelnej Zawada należała zawsze do parafii Białotarsk⁴⁰.

Pierwsza pisana informacja o Zawadzie pochodzi z 1434 r.⁴¹ W 1524 r. dziedzicem Zawady był Mikołaj Piekarski⁴². Następnie wymieniany jest Stanisław Piekarski, podkomorzy brzeski⁴³. Należał on do najważniejszych producentów zboża w powiecie kowalskim⁴⁴. Po jego śmierci Zawadę przejął syn Krzysztof, żonaty z Małgorzatą Tulibowską⁴⁵.

W 1632 r. dziedzicem Zawady był Stanisław Piekarski, podsędek brzeski (1622–1634) i elektor z województwa brzesko-kujawskiego w 1632 r., zmarły w 1635 r., zaś w 1689 r. jego syn Jan Krzysztof, żonaty z Jadwigą Pilichowską⁴⁶.

W 1779 r. Zawada znajdowała się w posiadaniu Teodora Ciechomskiego⁴⁷. Po jego śmierci Zawadę przejął syn Dionizy. W 1829 r. dobra zostały przejęte za długi przez Piotra Tokarskiego. W 1834 r. Zawadę kupił Romuald Górski. Po śmierci Romualda Górskiego w 1857 r. dobra stały się własnością jego dzieci. W 1858 roku Zawadę przejął najstarszy syn, Antoni Franciszek Górski (1830–1894). W 1864 r. Antoni musiał emigrować poza granice Królestwa Polskiego⁴⁸. Po jego wyjeździe Zawadą zarządzała matka, Eufrozyna z Zielińskich.

Po śmierci Eufrozyny Górskiej w 1885 r. dobra, pozbawione gospodarza, zostały zadłużone. W 1893 roku Zawada została zlicytowana

---

⁴⁰ *Diecezja włocławska 2000*, Włocławek 2001, s. 368–369.

⁴¹ T. Nowak, *Zarys dziejów powiatu kowalskiego...*, poz. cyt., s. 27.

⁴² Tamże, s. 48.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Tamże, s. 48, 60.

⁴⁵ S. Uruski, *Rodzina*, dz. cyt., t. 13, Warszawa 1916, s. 326; T. Nowak, *Zarys dziejów powiatu kowalskiego...*, poz. cyt., s. 48.

⁴⁶ S. Uruski, *Rodzina*, dz. cyt., t. 13, Warszawa 1916, s. 327; T. Nowak, *Zarys dziejów powiatu kowalskiego...*, poz. cyt., s. 48.

⁴⁷ S. Uruski, *Rodzina*, dz. cyt., t. 2, Warszawa 1905, s. 299.

⁴⁸ Inskrypcja na cmentarzu parafialnym w Czernikowie: „Antoni Górski / właściciel Zawady / emigrant 1864 r. / 1830–1894”.

i kupiona, w równych częściach, przez Henryka Binentalą i Franca Bratkowskiego. W 1894 roku wyłącznym właścicielem Zawady był Wincenty Biskupski⁴⁹. W 1912 roku dobra od Biskupskiego odkupili Józef i Aleksander Koziarowski⁵⁰. Począwszy od 1916 r. Koziarowski zaczęli sprzedawać ziemię okolicznym rolnikom, co doprowadziło do znacznego okrojenia dóbr. W 1917 r. resztówkę o obszarze 158 mórg i 240 prętów odkupili od Józefa Koziarowskiego, Jan i Augusta Podkuliński⁵¹. W 1927 r. Zawadę od Podkulińskich odkupił Henryk Święcicki (1892–1971)⁵².

Henryk Święcicki był jednym z dziesięciorga dzieci Tadeusza Święcickiego herbu Jastrzębiec i Jadwigi Franciszki Gockowskiej herbu Prawdzic. W 1910 roku ukończył Wydział Agronomiczny Szkoły Handlowej we Włocławku. W latach 1912–1913 odbył służbę wojskową w Carskim Siole. W czasie I wojny światowej był członkiem Polskiej Organizacji Wojskowej, a od 1919 roku walczył jako ochotnik w wojnie polsko-bolszewickiej w 1 pułku Ułanów Krechowieckich⁵³. W Zawadzie do 1939 r. mieszkali także matka, siostra Aniela, brat Kazimierz (1904–1964), który pełnił funkcję wójta gminy Baruchowo i był posłem na Sejm II RP ostatniej kadencji⁵⁴. W latach 1929–1939 Henryk Święcicki był plenipotentem dóbr ziemskich Płonne w ziemi dobrzyńskiej, należących do Ludwika Łempickiego. W tym czasie gospodarstwo w Zawadzie prowadził brat Kazimierz⁵⁵.

Zachowany do dziś dwór w Zawadzie powstał około połowy XIX wieku⁵⁶. Najprawdopodobniej został wzniesiony dzięki Romualdowi Ignacemu Górskiemu lub jego synowi Antoniemu Franciszkowi⁵⁷.

---

⁴⁹ APWł, Księgi i dobra hipoteczne sądów we Włocławku, lata 1820–1946 (Khip.), Dobra ziemskie Zawada z Dezertą Wólka z przyległościami i przynależnościami (Zawada), dział (dz.) II, s. 8, 9.

⁵⁰ Tamże, s. 17.

⁵¹ Tamże, s. 18.

⁵² A.H.T. Święcicki, *Historia herbu rodowego Jastrzębiec czyli saga rodu Święcickich*, Poznań 2005, s. 292.

⁵³ Tamże, s. 105–107.

⁵⁴ W. Święcicka, J. Odrowąż-Pieniążek, *Święcicki Henryk*, w: *Ziemia polscy XX wieku. Słownik biograficzny*, cz. 6, Warszawa 2002, s. 181–182; A.H.T. Święcicki, *Historia herbu rodowego Jastrzębiec...*, dz. cyt., s. 105–107.

⁵⁵ W. Święcicka, J. Odrowąż-Pieniążek, *Święcicki Henryk*, art. cyt., s. 182; A.H.T. Święcicki, *Historia herbu rodowego Jastrzębiec...*, dz. cyt., s. 293.

⁵⁶ *Zabytki architektury...*, dz. cyt., s. 9.

⁵⁷ APWł, Khip., Zawada, dz. II, s. 5 i 6.

Z opisu z 1829 r. wiadomo, że w tym czasie w Zawadzie istniał podpiwniczony drewniany dwór szachulcowy, licowany cegłą i wapnem, kryty gontami. Dwór ten posiadał trzy pokoje, dwa małe pokoiki i dwie małe garderoby. Przy dworze stał drewniany budynek kuchni z dwoma izbami i dwoma komorami. Przy kuchni w narożniku dobudowana była spiżarnia⁵⁸.

W latach 1489–1494 istniał w Zawadzie folwark⁵⁹. Nie wiadomo, czy znajdował się też dwór. W 1674 r. wspomina się, że w Zawadzie mieszkały dwie osoby szlacheckiego pochodzenia⁶⁰. To pierwsza wzmianka, która wskazuje na to, że w tym czasie musiała tutaj znajdować się siedziba dworska. Istnienie dworu w Zawadzie poświadczono zostało w 1750 r.⁶¹ Prawdopodobnie dwór ten powstał niewiele wcześniej, bo z 1730 r. pochodzi wzmianka o adaptacji na siedzibę mieszkalną browaru⁶².

Obecny dwór w Zawadzie nie jest podpiwniczony, stąd wniosek, że nie stoi on na miejscu dawnego dworu z 1929 r., który był podpiwniczony. Jest to budynek parterowy, na rzucie prostokąta, z dachem dwuspadowym, kiedyś kryty gontami, potem trzcina, dziś pokryty eternitem. Elewacja frontowa skierowana jest w stronę północną. Przed dworem znajduje się podjazd, do którego prowadzi droga dojazdowa z drogi w kierunku Józefkowa i Zakrzewa. Pierwotnie droga ta nie istniała, a dojazd do dworu był od strony zabudowań folwarcznych.

Jak wynika ze zdjęć dworu sprzed 1939 r., jego elewacja nie uległa zmianom do czasów obecnych. Zachowana do dziś część reprezentacyjna, obejmująca dwór i park, jest przez cały czas od II wojny światowej użytkowana przez spadkobierców przedwojennych właścicieli. Dzięki temu dwór zachował swój historyczny charakter i nie został zniszczony, jak to stało się z większością dworów zarówno w parafii, jak i w Polsce. Natomiast z folwarku pozostało niewiele – budynek inwentarski, pozostałości cembrowiny studni. W dobrym stanie jest park dworski, z bogatym, zróżnicowanym gatunkowo drzewostanem, który w okresie powojennym został powiększony i harmonijnie wkomponowany w ukształtowanie terenu.

---

⁵⁸ APWł, sygn. 682, s. nlb.

⁵⁹ T. Nowak, *Zarys dziejów powiatu kowalskiego...*, poz. cyt., s. 58.

⁶⁰ R. Guldon, Z. Guldon, *Materiały do osadnictwa...*, art. cyt., s. 290.

⁶¹ L. Kajzer, *Dwory „zwyyczajne” i „obronne” Kowalskiego*, w: *Siedziby obronno-rezydencjonalne...*, dz. cyt., s. 190.

⁶² Tamże, s. 189.

Zakrzewo

Zakrzewo to wieś leżąca w województwie kujawsko-pomorskim, w powiecie włocławskim, w gminie Baruchowo⁶³.

Na przełomie XIII i XIV wieku tereny obecnej wsi Zakrzewo znajdowały się w granicach kasztelanii brzesko-kujawskiej, a od 1314 r. w granicach kasztelanii kowalskiej. Po drugim rozbiorze Polski w 1793 r. Zakrzewo wraz z powiatem kowalskim znalazło się w utworzonej prowincji Prusy Południowe, w departamencie piotrkowskim, a po trzecim rozbiorze w departamencie poznańskim. W Księstwie Warszawskim (1807–1815) wraz z powiatem kowalskim włączone było do departamentu bydgoskiego. Po utworzeniu Królestwa Polskiego (1815) Zakrzewo znajdowało się w obwodzie kujawskim, w województwie mazowieckim. W 1864 Zakrzewo wchodziło w skład gminy Baruchowo. Do 1914 r. przynależność administracyjna Zakrzewa nie uległa zmianie. Tak samo w latach 1918–1938 wieś nadal należała do gminy Baruchowo i wraz z powiatem włocławskim leżała w województwie mazowieckim. Od 1 IV 1938 r. Zakrzewo znalazło się w granicach województwa pomorskiego. W czasie II wojny światowej wieś leżała w granicach terenów wcielonych do Rzeszy Niemieckiej i znajdowała się w powiecie włocławskim wiejskim w rejencji inowrocławskiej.

Po 1945 r. Zakrzewo wraz z powiatem włocławskim znalazło się w województwie pomorskim. Do 1954 r. Zakrzewo należało do gminy Baruchowo. W latach 1954–1972, w wyniku podziału administracyjnego terenów wiejskich, Zakrzewo było ośrodkiem gromady. W 1972 r. po reaktywowaniu gmin, Zakrzewo znalazło się w gminie Kowal. W 1984 r. po reaktywowaniu gminy Baruchowo wieś znalazła się w jej granicach. Od 1999 r. w wyniku kolejnej reformy administracyjnej kraju, Zakrzewo, wraz z gminą Baruchowo, należy do utworzonego ponownie powiatu włocławskiego i województwa kujawsko-pomorskiego⁶⁴.

Jeśli chodzi o przynależność kościelną, to Zakrzewo zawsze należało do parafii Białotarsk i tak jest do dzisiaj⁶⁵.

---

⁶³ *Katalog miejscowości województwa kujawsko-pomorskiego*, dz. cyt., s. 111.

⁶⁴ *Skorowidz Królestwa Polskiego...*, dz. cyt., t. 2, Warszawa 1877, s. nlb; M. Borucki, *Ziemia kujawska*, dz. cyt., s. 158, 191–192, 351; *Przewodnik po Królestwie Polskim*, oprac. A. Bobiński, B. Bacewicz, t. 2, Warszawa 1895, s. 318; Z. Guldon, J. Powierski, *Podziały administracyjne Kujaw...*, dz. cyt., s. 193n.; T. Nowak, *Zarys dziejów powiatu kowalskiego...*, poz. cyt., s. 19–25;

⁶⁵ M. Borucki, *Ziemia kujawska*, dz. cyt., s. 158; *Diecezja włocławska 2000*, dz. cyt., s. 368–369.

Pierwsza pisana wzmianka o Zakrzewie pochodzi z 1402 r.⁶⁶ W 1489 r. Zakrzewo zapisane było jako własność Ambrożego. Wieś obejmowała 5 łanów zagospodarowanych i trzy łany opustoszałe. W Zakrzewie znajdowała się także karczma⁶⁷.

Najwcześniejsze informacje dotyczące Zakrzewa mówią o rozdrobieniu własnościowym majątku. W początkach XV w. dziedziczyli w nim Przybysław, jego syn Mikołaj i prawdopodobnie bracia Przybysława – Jan Mleczek i pleban kościelecki Lisgacz⁶⁸. W Zakrzewie dobra posiadali także Anna z mężem Waszkiem z Powodowa i Chebda⁶⁹. Przed 1418 r. dział wsi nabył od Przybysława Jan Piekarski herbu Rola, podłowczy łączycki (1438–1454). Toczył on potem spory z miejscowymi dziedzicami⁷⁰. W 1430 r. dokonano rozgraniczenia wsi Zakrzewo i Piotrowo⁷¹. W 1464 r. Zakrzewo było wspólną własnością dzieci Jana Piekarskiego, w tym synów Stefana i Jana⁷². W 1489 r. Zakrzewo było własnością Zakrzewskiego⁷³.

W drugiej połowie XVI w. Zakrzewo dziedziczyli Zakrzewscy i Noskowscy, którzy nabyli dobra po Feliksie Szreńskim⁷⁴. W latach 1557–1566 w Zakrzewie było 7 i ½ łana kmiecego, trzech zagrodników i rzemieślnik⁷⁵. W latach 1560–1580 dziedzicem Zakrzewa był Zakrzewski⁷⁶. Rodzina Zakrzewskich wygasła na początku XVII w. Ostatnim dziedzicem z rodu Zakrzewskich był Tomasz Zakrzewski, doktor filozofii i medycyny, kanonik włocławski i archidiakon kruszewicki, który zmarł w 1607 r.⁷⁷

W 1634 r. zanotowane zostały w Zakrzewie dwa działki szlacheckie, zaś we wsi było 11 dymów⁷⁸. W 1674 r. w Zakrzewie zanotowano dwa działki szlacheckie i pięciu mieszkańców pochodzenia szlacheckiego oraz 36 pochodzenia plebejskiego⁷⁹.

---

⁶⁶ T. Nowak, *Zarys dziejów powiatu kowalskiego...*, poz. cyt., s. 27.

⁶⁷ J. Senkowski, *Lustracja poradlnego...*, poz. cyt., s. 121.

⁶⁸ T. Nowak, *Zarys dziejów powiatu kowalskiego...*, poz. cyt., s. 48.

⁶⁹ Tamże.

⁷⁰ Tamże.

⁷¹ Tamże, s. 16.

⁷² Tamże, s. 48.

⁷³ Tamże, s. 58.

⁷⁴ Tamże, s. 48.

⁷⁵ Tamże, s. 63.

⁷⁶ M. Borucki, *Ziemia kujawska*, dz. cyt., s. 158.

⁷⁷ T. Nowak, *Zarys dziejów powiatu kowalskiego...*, poz. cyt., s. 48.

⁷⁸ R. Guldón, Z. Guldón, *Materiały do osadnictwa powiatu kowalskiego...*, art. cyt., s. 290.

⁷⁹ Tamże.

W drugiej połowie XVIII w. w Zakrzewie znajdowało się 16 dymów⁸⁰. W 1779 r. jako właściciel Zakrzewa jest wymieniany Franciszek Tokarski⁸¹.

Na przełomie wieku XVIII i XIX właścicielem Zakrzewa był Walenty Moszczyński herbu Nałęcz, dziedzic Baruchowa⁸². Po jego śmierci dobrami zarządzała jego córka Placida, żona Wincentego Dąbskiego, a następnie Jana Adolfa Paschala⁸³. W 1829 r. dobra przeszły na własność dzieci Placydy i Wincentego Dąbskich: synów Józefa, Jakuba, Stanisława, Maksymiliana i Eugeniusza oraz córkę Józefę⁸⁴.

W 1837 r. Zakrzewo zostało włączone do klucza z ośrodkiem w Więśławicach i należało do dóbr baruchowskich Leona Zygmunta Kretkowskiego, radcy województwa mazowieckiego i sędziego pokoju okręgu kowalskiego⁸⁵. W 1844 r. Leon Kretkowski podarował dobra baruchowskie swojemu synowi Emilianowi. Zakrzewo było wtedy jednym z najważniejszych folwarków tych dóbr⁸⁶. Po śmierci ojca Emilian Kretkowski powiększył dobra zakrzewskie zakupując wsie Lubawy, Okna i Skrzyńki⁸⁷.

Przed uwłaszczeniem w 1945 r. do dóbr zakrzewskich należały: Zakrzewo (114 mórg), Czesławowo (226 mórg), Lubawy (118 mórg), Okna (165 mórg), Radziszewo (42 morgi), Załuskowo (25 mórg), Rumunki Skrzyneckie (56 mórg), Skrzyńki (259 mórg), Trzepowo (120 mórg), Trzebówek (58 mórg), Czarne (117 mórg)⁸⁸. W 1887 r. dobra Zakrzewo składały się z dwóch folwarków: Zakrzewo i Okna. Do folwarku Zakrzewo należało wtedy 591 mórg gruntów ornych i ogrodów, 42 morgi łąk, 9 mórg pastwisk, 114 mórg lasów, 7 mórg nieużytków, 12 budynków murowanych i 10 budynków drewnianych⁸⁹.

W końcu XIX w. w Zakrzewie mieszkali Józef (ur. 12 I 1857) i Antoni (ur. 5 VIII 1861), synowie Franciszka i Pauliny Zielnickiej, małżonków Kortlibskich⁹⁰. W 1894 r. na skutek podziałów spadkowych pomiędzy

---

⁸⁰ Tamże.

⁸¹ Tamże; L. Kajzer, *Dwory...*, art. cyt., s. 179.

⁸² S. Uruski, *Rodzina*, dz. cyt., t. 3., Warszawa 1906, s. 104.

⁸³ Tamże.

⁸⁴ Tamże.

⁸⁵ M. Borucki, *Ziemia kujawska*, dz. cyt., s. 119.

⁸⁶ L. Bokota, P. Bokota, G.J. Budnik, *Baruchowo – dwór*, w: *Materiały do dziejów rezydencji w Polsce*, red. S. Kunikowski, t. 1, cz. 1, Włocławek 2000, s. 26.

⁸⁷ T. Sławiński, *Kretkowscy...*, dz. cyt. s. 451.

⁸⁸ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 14, Warszawa 1895, s. 318.

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ APWł, Akta gminy Baruchowo, sygn. 6, k. 31.

dziećmi Emiliana Kretkowskiego dobra baruchowskie stały się własnością Leona Emiliana Kretkowskiego. Po jego śmierci w 1924 r. dobrami i folwarkiem w Zakrzewie zarządzała wdowa po Leonie, Maria ze Skrzyszewskich Kretkowska, korzystając z pomocy rządcy mieszkającego w Zakrzewie⁹¹.

W 1945 r. majątek Zakrzewo został zagarnięty przez skarb państwa i rozparcelowany.

---

⁹¹ T. Sławiński, *Kretkowscy...*, dz. cyt. s. 486n; L. Bokota, P. Bokota, G.J. Budnik, *Baruchowo – dwór*, poz. cyt., s. 27.